

Anita Nyberg

Sänkt skatt på tjänster?

Subventioner av vit sysselsättning eller av ett tudelat samhälle och mäns fritid?

Sänkt skatt på arbete i tjänstesektorn skulle öka sysselsättningen i Sverige menade Magnus Henrekson i en debattartikel i sommarnumret av *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, årg 4 nr 2.* Den slutsatsen drar han efter att ha visat att den så kallade skattekillen är betydligt lägre och den privata tjänstesektorn betydligt större i USA än i Sverige. Han pekar också på att den tid som ägnas oavlönat arbete i hushållen är av ungefär samma omfattning som det avlönade arbetet på arbetsmarknaden. Genom att sänka skatten på arbete skulle arbetsuppgifter i hushållen kunna föras över till marknaden. Därmed skulle; sysselsättningen öka och arbetslösheten minska, effektivitetsvinster göras, svart arbete omvandlas till vitt och jämställdheten öka. Samtliga dessa slutsatser kan diskuteras.¹

Samband mellan skatt på arbete och arbetslöshet/sysselsättning?

Det är en omtvistad fråga om det finns ett samband mellan skatt på arbete och arbetslöshet/sysselsättning på makronivå. Det finns två sätt att försöka identifiera ett sådant samband. Ett är – som Henrekson gör – att jämföra olika länder vid samma tidpunkt, ett annat är att jämföra samma länder vid olika tidpunkter.

OECD har undersökt om det finns ett samband mellan skatt på arbete (inkomstskatt, arbetsgivar- och egenavgifter) som andel av

BNP och arbetslöshet samt förändringar över tid i dessa två variabler. Man fann att

”it is all but impossible to find a simple relationship between taxes on labour and unemployment [...] Nor does looking at changes in the ratios of taxation shed much light on any link between taxation and unemployment” (OECD 1995a, s 14).

Man har även studerat marginalskatten och arbetslösheten och finner inte heller då något signifikant samband (OECD 1994, kap 9).

Figur 1 visar skatten på arbete och, istället för arbetslösheten, sysselsättningen i OECD-

Anita Nyberg är docent vid Tema Teknisk och Social Förändring, Linköpings universitet, och forskare vid Arbetslivsinstitutet.

* Magnus Henrekson kommer enligt överenskommelse att kommentera denna artikel i nästa nummer av *Arbetsmarknad & Arbetsliv*.

1. Jag är tacksam för värdefulla synpunkter från Martha Blomqvist, Arbetslivsinstitutet, samt från redaktionen på *Arbetsmarknad & Arbetsliv*.

länder 1992. Det finns inget samband mellan de två variablerna. I några fall stämmer hypotesen. Island och Schweiz har låg skatt och hög sysselsättning medan Belgien och Italien har hög skatt och låg sysselsättning. Men i Sverige, Norge och Danmark är skatten och sysselsättningen hög och i Irland, Italien, Grekland, Spanien och Turkiet är skatten låg liksom sysselsättningen.²

En anledning till att man inte finner något enkelt samband mellan skatt på arbete och sysselsättning är att lönekostnaderna inte nödvändigtvis påverkas. Om t ex arbetsgivaravgiften höjs så sjunker sannolikt inte lönen på kort sikt eftersom löneavtal ofta sträcker sig över flera år. På lång sikt får däremot löntagarna i regel bära skatten, vilket bl a beror på att kraven på den inhemska avkastningen på kapital är knuten till den internationella (Lindbeck 1996).³

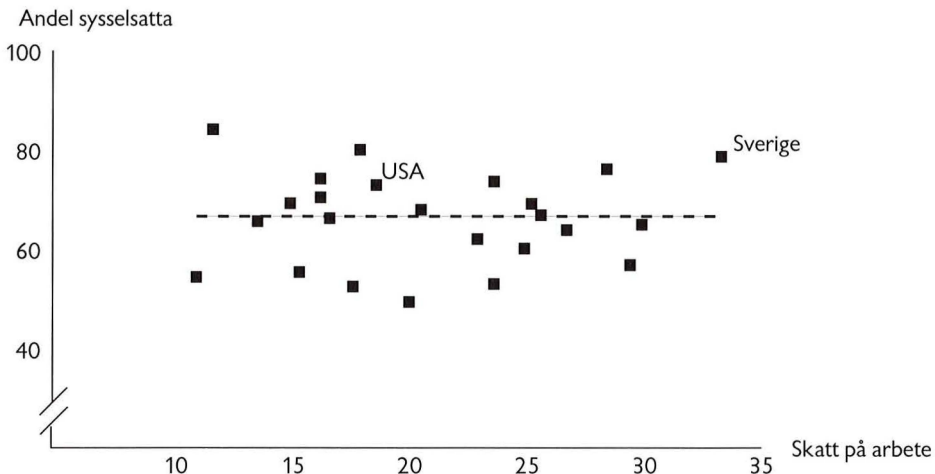
På motsvarande sätt medför sänkt skatt på arbete inte heller nödvändigtvis att före-

tagens lönekostnader på lång sikt sänks. Sänks arbetsgivaravgiften så leder det under avtalsperioden till att företagens lönekostnader minskar och efterfrågan på ar-

2. Henreksson använder också ett sysselsättningsmått som även tar hänsyn till arbetstidens längd. Mätt på detta sätt har sysselsättningen minskat i Sverige, Japan, Norge, Spanien och Storbritannien men ökat i USA. Frågan är om en utveckling mot längre arbetstider är positiv eller inte. I USA var den genomsnittliga arbetstiden 1 951 timmar per sysselsatt 1996. Det innebär 39 timmar i veckan i genomsnitt och två veckors semester. Motsvarande uppgifter för Sverige är 1 554 timmar per sysselsatt, vilket är cirka 32 timmar i veckan med fem veckors semester.

3. Att det är arbetstagarna som får "betala" för högre arbetsgivaravgifter i form av lägre löner, talar bl a det faktum att det finns ett negativt samband mellan arbetsgivaravgifter och de anställdas andel av förädlingsvärdet i den privata sektorn (OECD 1994, Chart 9.3).

Figur 1. Skatt på arbete (inkomstskatt, arbetsgivaravgifter och egenavgifter) som andel av BNP, och andel sysselsatta, 15–64 år, 1992, OECD-länder; Finland, Sverige, Norge, Danmark, Island, Canada, USA, Storbritannien, Nya Zeeland, Frankrike, Portugal, Australien, Tyskland, Österrike, Belgien, Japan, Nederländerna, Schweiz, Irland, Luxemburg, Italien, Grekland, Spanien och Turkiet. (Källa: OECD 1995a, table 2:3; OECD 1997a, egna beräkningar från Part III.)

betskraft ökar. Det sistnämnda skapar dock i sin tur ett tryck uppåt på lönerna. Det gör också det faktum att arbetslöshetsersättningen är knuten till löneutvecklingen. Stiger lönerna så stiger också arbetslöshetsersättningen, vilket minskar incitamenten att undvika arbetslöshet genom återhållsamma lönekrav (Holmlund & Kolm 1998). Resultatet på lång sikt av en skattesänkning kan då bli att den motsvaras av en löneökning för de anställda och därmed oförändrade lönekostnader för företagen och oförändrad sysselsättning.

Skatt på arbete och kvinnors och mäns sysselsättning

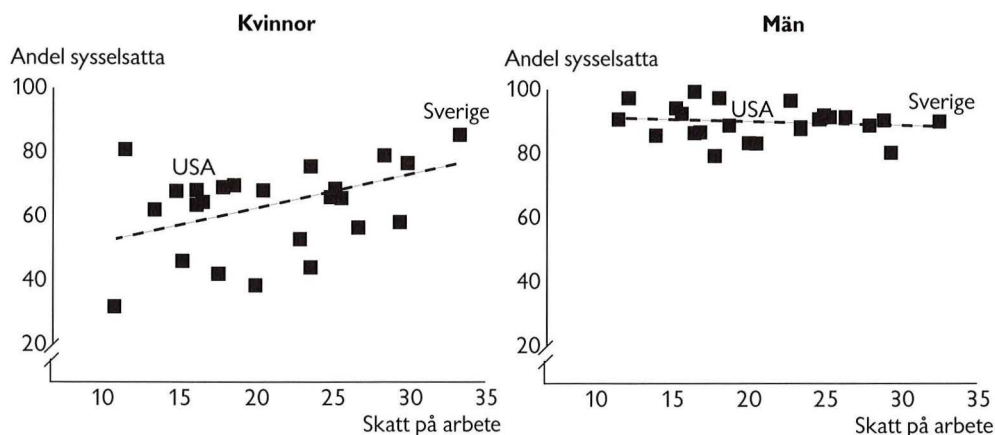
Av *figur 1* framgår att andelen sysselsatta skiljer sig åt mellan olika länder. Skillnaderna beror i första hand på att andelen sysselsatta kvinnor varierar kraftigt mellan olika länder.⁴ I Sverige uppgår andelen till 86 procent och i Turkiet till 32 procent, trots att Sverige har den högsta skatten på arbete som andel av BNP och Turkiet den lägsta. Andel sysselsatta kvinnor i Sverige är högre än bland män i Finland, Canada, Storbrit-

annien, Nya Zeeland, Australien och Irland och lika hög som i Italien. Det bör dock påpekas att svenska kvinnor, liksom kvinnor i många andra länder, i hög grad arbetar deltid, till skillnad från män i samtliga länder. Män i åldrarna 25–54 år bjuder, oavsett skattenivå, ut sin arbetskraft på arbetsmarknaden. Finns det ett samband mellan skatt på arbete och sysselsättning, så tycks, att döma av *figur 2*, ett sådant saknas för män och snarast vara positivt för kvinnor.

Att andelen sysselsatta kvinnor skiljer sig åt mellan olika länder kan tas som ett tecken på att, inte endast hur hög skatten på arbete är, utan också hur denna sedan används, har stor betydelse för sysselsättningen. Skatt på arbete är inte endast kostnader, som eventuellt påverkar efterfrågan och utbud på arbetskraft i negativ riktning. De utgör också inkomster som finansierar den offentliga sektorn och transfereringar. Den förstnämnda

4. Andelen sysselsatta begränsas här till ålderskategorin 25–54 år. Andelen sysselsatta ungdomar och äldre varierar också mellan olika länder (Anxo & Lundström 1998).

Figur 2. Skatt på arbete som andel av BNP och andel sysselsatta kvinnor respektive män, 25–54 år, OECD-länder, 1992. (Källa: OECD 1995a, table 2:3; OECD 1997a, egna beräkningar från Part III.)

skapar arbetstillfällena i första hand för kvinnor. De sistnämnda kan användas såväl för att uppmuntra, som att hålla tillbaka sysselsättningen för kvinnor.⁵ I några länder stödjer man en-försörjarfamiljen, i andra två-försörjarfamiljen (se t ex Sainsbury 1994, 1996).

Höga skatter på arbete har möjligen en negativ effekt på kvinnors lönearbete i Sverige, men sannolikt motverkas denna av starka incitament i motsatt riktning genom en väl utbyggd barn- och äldreomsorg, särbeskattning och genom individuella, i motsats till familjeanknutna, lönerelaterade socialförsäkringar som föräldraförsäkring och ATP-pension. Om de anställda ser en direkt koppling mellan bidrag betalda som arbetsgivaravgifter till socialförsäkringssystemet (pensioner, föräldraförsäkring m m) kan individer vara villiga att öka sitt arbetskraftsutbud "idag" för att få del av socialförsäkringarna "i morgon" och även vara villiga att acceptera lönesänkningar i utbyte mot högre arbetsgivaravgifter, dvs vi får ett positivt samband mellan arbetsgivaravgifter och sysselsättning.

Skatt på arbete i tjänstesektorn

Ovanstående resonemang gäller vid en sänkning av skatten på arbete generellt och utan att denna kompenseras av en skattehöjning på något annat område som t ex kapital, konsumtion, energi. Henreksons förslag till skattesänkning gäller dock endast tjänstesektorn och i huvudsak diskuterar han sk hushållsnära tjänster. Det är troligt att en sänkning av skatten på arbete för hushållsnära tjänster skulle öka sysselsättningen, men endast under förutsättning att skatten på arbete inte höjs någon annanstans i ekonomin och att konsumenterna inte minskar sin konsumtion av andra varor och tjänster. Finansieras en sänkning av skatten på hushållsnära tjänster genom höjda skatter på

andra tjänster eller på varor eller genom nedskärningar i de offentliga utgifterna är det inte lätt att avgöra vad de slutliga effekterna på den totala sysselsättningen blir.

Assarsson (1998) har beräknat sysselsättningseffekterna av sänkt tjänstebeskattnings (på hushållsnära tjänster). Han finner att de är små. Bruttoeffekten, dvs om man inte höjer beskattningen på annat håll, varierar med mellan 7 000 och 28 000 personer för en skattesänkning som innebär att arbetsgivaravgiften tas bort för tio procent av arbetskraften. Men om detta finansieras med höjda skatter på övriga varor och tjänster blir sysselsättningseffekten försumbar. Enligt Assarssons beräkningar skulle sysselsättningen öka vad gäller diverse tjänster, reparationer, övriga tjänster, kommunikationer, restaurang och kafé samt hotell, medan den skulle minska vad gäller livsmedel, kläder, skor och bostäder.

I en mer optimistisk kalkyl, där Assarsson antar att de dynamiska effekterna blir så stora att man endast behöver finansiera skattesänkningen till 60 procent kan ett slopande av arbetsgivaravgiften för en procent av arbetskraften ge cirka 8 000 nya jobb. Som jämförelse kan nämnas att äldreomsorgen i Stockholm sysselsätter motsvarande 11 000 heltidsanställda.

Sammanfattningsvis är det utifrån ekonomisk teori inte självklart att en skattesänkning leder till ökad sysselsättning. Empiriska studier ger inte heller någon entydig bild av

5. Socialförsäkringssystemet kan också utformas på sådant sätt att det utgör starka incitament för äldre att lämna arbetsmarknaden. Gruber och Wise (1998) t ex menar att det finns ett samband mellan socialförsäkringssystemets utformning och nedgången i äldre mäns arbetskraftsdeltagande. Se även Anxo och Lundström (1998).

sambanden mellan förändringar i skatten på arbete, lönekostnader och sysselsättning/arbetslöshet.⁶ Begränsas skattesänkningen till hushållsnära tjänster visar Assarssons beräkningar att en sänkning av skatten på arbete skulle innebära en försumbar sysselsättnings-effekt om den finansieras genom skattehöjningar i andra delar av ekonomin och till ett begränsat antal nya jobb om det uppstår dynamiska effekter.

Alternativa, eller kompletterande, förklaringar

Sedan 1970-talet har den privata tjänstesektorn expanderat kraftigt i USA, men inte i Sverige. Antalet arbetstillfällen ökade i den privata tjänstesektorn med 90 procent i USA under perioden 1970–93, att jämföra med 16,7 procent i Sverige (Henrekson 1998, s 141). Förklaringen är, enligt Henrekson, att skatten på arbete idag är låg i USA och hög i Sverige. Men om ett samband finns mellan skatt och sysselsättning borde skatten i USA ha sänkts och/eller höjts i Sverige under perioden. Så är dock inte fallet, vilket framgår av *tabell 1*.

Tabell 1. Skatt på arbete (inkomstskatt, arbetsgivar- och egenavgifter m m) som procent av BNP. (Källa: OECD 1995a, Table 2.3.)

År	Sverige	USA
1978	35,9	17,0
1981	35,6	18,9
1985	33,2	18,4
1989	37,3	18,9
1992	33,2	18,5

Privat i USA – offentligt i Sverige

Att den privata tjänstesektorn har vuxit snabbare och är betydligt större i USA än i Sverige kan ha flera alternativa, eller kompletterande, förklaringar än skillnader i skatten på arbete.

En sådan förklaring är att sk hushållsnära tjänster produceras i den privata tjänstesektorn i USA men i den offentliga i Sverige. Ser man till andelen sysselsatta som andel av befolkningen i 15–64 års ålder i "community, social and personal services" (dvs både privata och offentliga tjänster), så är denna sektor större i Sverige än i USA. Andelen ökade i Sverige fram till slutet av 1980-talet för att därefter minska bl a som en följd av nedskärningar i den offentliga sektorn. I USA började sektorn växa på 1980-talet. Idag är skillnaden mellan de två länderna mätt på detta sätt mycket liten.⁷ Fördelningen offentlig-privat är dock stor och tjänsteproduktionens sammansättning skiljer sig åt. I USA är produktionen av "food and fun" stor, i Sverige produktionen av vård och omsorg (Esping-Andersen 1990; Henrekson 1998).

En av de viktigaste aktiviteterna för att avlasta familjerna oavlönat hushålls- och vårdarbete är barnomsorg utanför hemmet. I USA saknas lagstiftad rätt till betald för-

Tabell 2. Sysselsatta i "community, social and personal services" som andel av befolkningen 15–64 år, procent. (Källa: egna beräkningar från OECD 1997a Labour Force Statistics, Part II.)

År	Sverige	USA
1978	26,1	20,3
1981	28,2	20,1
1985	29,6	20,9
1989	30,3	22,7
1992	29,8	24,5
1995	26,3	25,2

6. För en genomgång av den aktuella litteraturen vad gäller såväl teori som empiri på området, se Holmlund och Kolm (1998).

7. Det är sannolikt att resultatet skulle bli annorlunda om hänsyn togs till arbetstiderna, mot bakgrund av att de i genomsnitt är längre i USA generellt än i Sverige.

äldradighet och för endast omkring 25 procent av kvinnorna ingår denna rätt i arbetskontraktet. Det innebär att mödrar i USA, i den mån de vill återgå till arbetet efter att de har fött barn, gör det tidigare än i Sverige och att de måste köpa barnomsorg på marknaden eller anlita släkten. Endast fem procent av barnen under två år och två procent av tre- till fyraåringarna har offentligt finansierad barnomsorg (OECD 1997b, s 88). I Sverige tillhandahålls barnomsorg främst genom den offentliga sektorn och 1996 hade 28 procent av barnen mellan tre månader och två år plats på daghem eller i familjedaghem, av tvååringarna 66 procent, av tre- till sexåringarna 70–75 procent (SCB 1997, tabell 5).

Barnomsorg inte endast underlättar för föräldrar att lönearbeta utan minskar också den tid som ägnas hushållsarbete. Föräldrar som är hemma med sina barn ägnar mer tid till hushållsarbete än de som har barnen på dagis. Däremot skiljer sig inte den tid åt som föräldrar *aktivt* ägnar sina barn (Gustafsson & Kjulin 1994).

I USA är den privata tjänstesektorn stor, i Sverige den offentliga sektorn. Det betyder dock inte att skillnaden mellan länderna vad gäller de totala utgifterna för barnomsorg, sjukvård, utbildning och pensioner

Tabell 3. Offentliga och privata utgifter för sjukvård, utbildning, pensioner och barnomsorg som procentandel av hushållens utgifter, 1990. (Källa: OECD 1997b, s 71.)

	Sverige	USA
Privat sjukvård,		
utbildning, pensioner	2,7	18,8
Barnomsorg	1,7	10,4
Summa	4,4	29,2
Skatter	36,8	10,4
Summa + skatter	41,2	39,6

skiljer sig särskilt mycket åt, vilket framgår av *tabell 3*. Höga skatter i Sverige uppstår i USA istället som privata utgifter.

Det är de institutionella arrangemangen som är olika. Det innebär också att dessa tjänster fördelas betydligt ojämna i USA än i Sverige. De med goda inkomster kan betala för sig, medan kostnaderna för de med låga inkomster ofta är oöverstigliga.

Ökande löneskillnader

En annan viktig alternativ, eller kompletterande, förklaring utöver skattekillen, till att den privata tjänstesektorn har vuxit snabbare och är större i USA än i Sverige, är att löneskillnaderna i USA ökat från en redan tidigare hög nivå, medan detta inte gäller i Sverige (se *tabell 4*). I USA har arbetskraftsdeltagande och lönerna, å ena sidan, ökat för de män som redan tidigare hade höga inkomster och dessutom är det framför allt kvinnorna i dessa hushåll som ökat sitt förvärvsarbete och sina löner. De lägst av-

Tabell 4. Utvecklingen av löneskillnader, 1973–91.* (Källa: OECD 1995b, Table 3.)

År	Sverige	USA
1974	2,06	
1975		4,73
1979		4,72
1980		4,81
1981	2,14	4,86
1985	1,97	5,58
1986	1,97	5,55
1987		5,69
1988	2,06	5,63
1991	2,14	

* Kvoten mellan den lägre gränsen för de tio procenten med de högsta löneinkomsterna av alla manliga arbetare och den övre gränsen för de tio procenten med de lägsta löneinkomsterna.

lönade har, å andra sidan, fått vidkännas reallöneminskningar, medan många andra fått små eller inga löneökningar. Idag tjänar en fjärdedel av alla heltidsarbetande i USA mindre än två tredjedelar av medianlönen, jämfört med mindre än sex procent i Sverige (OECD 1997c, s 7, 13, 133).

Låg minimilön och mindre generösa sociala bidrag har främjat sysselsättningen i USA, men också resulterat i låga löner för en hög andel av de lågutbildade, de unga och minoritetsgrupper. Bristen på inkomstomfördelade transfereringar i USA har dessutom inneburit att även inkomstskillnaderna ökat. Andelen hushåll under fattigdomstrecket har mellan 1973 och 1992 stigit från cirka 11 till 14,5 procent av befolkningen, antalet personer från 23 till 37 miljoner. Särskilt barn har drabbats (OECD 1997b, s 106, 119). Också i Sverige har inkomstskillnaderna ökat sedan 1980-talet, vilket skulle kunna vara en förklaring till att kravet på subventionerade hushållstjänster allt oftare förs fram.

Liten offentlig sektor kombinerat med stora och ökande löneskillnader stimulerar framväxten av en marknad för personliga och hushållsnära tjänster. Vita höginkomstfamiljer i USA konsumerar hushållstjänster och äter ute mer än låginkomst- och icke-vita familjer oavsett om hustrun lönearbetar eller inte. Hushåll i den högsta inkomstgruppen spenderar mer än tolv gånger så mycket på hushållstjänster som de i den lägsta gruppen. Nästan 20 procent i den förstnämnda kategorin har sådana utgifter jämfört med två till tre procent i den sistnämnda. De rikaste hushållen spenderar nästan fyra gånger så mycket på att äta ute som de i den lägsta inkomstgruppen (Cohen 1998).

En bidragande orsak till att den privata tjänstesektorn är större i USA än i Sverige kan vara skillnader i skatten på arbete, men viktigare torde vara att de tjänster som i USA

produceras i den privata sektorn, i Sverige produceras i den offentliga, och att löne- och inkomstskillnaderna är mycket större i USA än i Sverige. Frågan är om en expansion av hushållsnära tjänster som en följd av ökade löne- och inkomstskillnader skall betraktas som en lösning på ett problem eller om det skall betraktas som ett problem i sig och ett utslag av samma fenomen; en marginalisering av vissa grupper på arbetsmarknaden.

Svartjobb och vitjobb

Ett motiv till att införa subventioner är att detta skulle omvandla svarta hushållstjänster till vita. Enligt Riksrevisionsverket är svart verksamhet vanligast i tjänstesektorn och särskilt i de delar som vänder sig till hushållen (RRV 1997:59, s 72). Ju närmare substitut till hushållens egen produktion en verksamhet är, desto lägre är svartpriset. Priset på svarta städtjänster uppskattas till 50–60 kr i timmen och för reparationer till drygt 140 kr (RRV 1998:29, tabell 5.17). Beräkningar visar att värdet av det svarta arbete som sker i samband med tjänster i hemmen uppgår till cirka 3 miljarder kr per år (RSV 1996:5). Med en årsarbetstid på 1 550 timmar och en timlön på i genomsnitt 100 kr innebär det knappt 20 000 heltidsarbeten.

Skulle då en skattesubvention av hushållstjänster omvandla svarta hushållstjänster till vita? En viss uppfattning om detta kan man få genom de studier som gjorts av den danska Hjemmeserviceordningen. Den sysselsatte 1994 motsvarande 1 100 heltidsanställda. Drygt 20 procent, dvs knappt 250 personer, av konsumenterna uppgav att de tidigare anlitat svart arbetskraft. Det franska systemet, som inkluderar barnpassning, beräknas ha skapat cirka 40 000 heltidsarbeten i

början av 1990-talet. Av dessa var 15–20 procent tidigare svart arbetskraft, dvs 6 000–8 000 personer (SOU 1997:17, s 100f). Detta säger dock inget om hur mycket av det svarta arbetet som omvandlades till vitt eftersom vi inte känner till det svarta arbetets totala omfattning.

Låga löner, låga skatter och skattesubventioner är inte någon garanti för att arbete inte utförs svart. Så länge det finns en skillnad mellan det pris konsumenten betalar och det producenten får ut är det ekonomiskt lönsamt för individen att köpa hushållstjänster svart. I jämförande studier i några lågskatteländer som Italien, USA och Spanien har man funnit större svarta marknader än i de skandinaviska länderna (Tanzi 1982, s 18). Man pekar på att arbetsmarknadens struktur, skattemoral och den offentliga sektorn är viktiga faktorer för att förklara skillnader mellan olika länder.

Det kan också påpekas att svarta tjänster i Sverige är vanligast vad gäller hantverkstjänster, trots statliga bidrag och skattereduktion för reparationer, ombyggnader och tillbyggnader av fastigheter (ROT-bidrag) (RRV 1998:29, s 71). Kanske är det så att om en del av en sektor subventioneras, så sprider sig svartarbetet inom denna sektor, eftersom de som betalar skatt fullt ut uppfattar det som orättvist att inte alla gör det. Det kan innebära att svartarbetet får större acceptans och spridning i just de skattesubventionerade sektorerna (jmf Lindbeck m fl 1997).

Om priset på vita hushållstjänster vore detsamma som på svarta, så skulle det finnas starka skäl för köparna av svarta hushållstjänster att övergå till den vita marknaden under förutsättning att det inte är för byråkratiskt och krångligt. Tryggheten skulle öka och man skulle inte – om det är fallet – behöva ha några skuld känslor. Men

det skulle kräva mycket stora subventioner. Det vita priset på städtjänster ligger t ex runt 200 kr (SOU 1997:17, s 352). Att få ned det vita priset i nivå med det svarta skulle således kräva subventioner i storleksordningen 140–150 kr per städtimme.

Det räcker inte med att hushållstjänster subventioneras och att konsumenterna är villiga att köpa vita tjänster. Det krävs också att de som utför svart arbete ser fördelar med detta. Det finns en hel del som talar för att en del människor av olika skäl föredrar att utföra arbetet svart. Den typiske svartjobbaren är en yngre man, studerande eller företagare, med hög kompetens och/eller god utbildning. Han har sin huvudsakliga inkomst i den vita sektorn och svartarbetet ger extrainkomster. Svartjobb är sällan heltidsjobb och inte heller något man i allmänhet försörjer sig på. De som klarar sig bra i den svarta sektorn, klarar sig också bra i den vita (RRV 1998:29). I den mån dessa personer producerar tjänster för hushållen är det sannolikt fråga om ”manliga” hantverkstjänster. De som utför ”kvinnliga” svarta hushållstjänster är med stor sannolikhet kvinnor. En del av dem har det som ”extraknäck”, andra är kanske arbetslösa eller pensionerade tidigt. De två sistnämnda kategorierna är dock totalt sett underrepresenterade bland dem som arbetar svart (RRV 1998:29).

Andra skäl än skattekillen till att människor arbetar svart kan vara att de helt enkelt inte har tillstånd att arbeta vitt. Detta är vanligt vad gäller hjälp i hemmet i USA (Romero 1992). President Clinton blev, för att få kvinnliga regeringsmedlemmar som inte betalat svarta löner och anställt illegala invandrare, tvungen att i första hand rekrytera i gruppen ogifta och barnlösa kvinnor.

Hushållsarbete är till sin natur osynligt och det drar därför till sig ”icke-auktoriserade” arbetare. Av dem som arbetar svart i

hemmen idag i Europa kommer många från Filippinerna. De flesta finns i Italien, men filippinska hembiträden finns också i många andra länder (Andell 1992; Wingborg 1996, s 92). Andra "icke-auktorerade" arbetare i hemmen kommer från andra asiatiska och afrikanska länder (Anderson 1993). Antalet kvinnor från de forna öststaterna tycks dock utgöra en ökande andel. En ny form av emigration har uppstått som innebär pendling eller cirkulationsimmigration. Kvinnor från Polen t ex bildar ett eget rotationslag och turas om att arbeta i Tyskland hos ett antal fasta arbetsgivare (Knocke 1997).

I vilken utsträckning människor arbetar illegalt med hushållstjänster i Sverige finns, så vitt jag vet, inga uppgifter om. Den allmänna uppfattningen tycks dock vara att det är ett fenomen som växer och det är en vanlig uppfattning att svart städhjälp i svenska hushåll ofta kommer från Polen (Risken att åka fast 1998).

Det är sannolikt så att många av de som idag arbetar svart med "kvinnliga" hushållsnära tjänster inte har något stort intresse av, eller ens några möjligheter, att övergå till att utföra detta arbete vitt. Frågan är om vita hushållstjänster, om de skattesubventionerades, på sikt skulle tränga ut de svarta, eller om de som utför svart arbete istället skulle sänka sina priser för att kunna konkurrera. I så fall kommer fortfarande, åtminstone en del, kunder sannolikt att även fortsättningsvis köpa svarta tjänster eller så måste subventionerna höjas.

Det är möjligt att om en vit marknad för hushållstjänster i hemmet öppnas upp med hjälp av subventioner så skulle en del av de som idag köper och säljer svarta tjänster istället köpa och sälja vita. Men det är också möjligt att öppnandet av en skattesubventionerad marknad lockar till sig nya producenter av svarta hushållsnära tjänster

och att svartarbetet bland etablerade företagare sprider sig. Resultatet skulle bli en växande marknad av vita hushållsnära tjänster, men också av svarta. Denna utveckling kan förstärkas av den ökade "globaliseringen av hushållstjänster" och integreringen med arbetsmarknaderna runt Östersjön. Den höga arbetslösheten och kvinnors begränsade möjligheter att försörja sig i det egna landet tvingar dem att söka sin försörjning någon annanstans. För att komma åt den sortens svartarbete är skattesubventioner ingen lösning.

"Jämställdhet för kvinnor"

En sänkning av skatten på arbete i tjänstesektorn skulle leda till ökad jämställdhet menar Henrekson. Det exempel han använder för att illustrera betydelsen av skattekilrar i Sverige och USA är snickare och målare. Skattesubventioner av dessa tjänster skulle inte öka jämställdheten, utan minska den om man med jämställdhet menar att kvinnor och män delar på det oavlönade hushållsarbetet, eftersom mycket av den tid som män ägnar till oavlönat arbete i hushållen består av reparationer och underhåll. Om den tid män ägnar dessa arbetsuppgifter minskar, minskar deras andel av det oavlönade arbetet och därmed också jämställdheten. Sannolikt avses i detta sammanhang inte de "manliga" utan de "kvinnliga" arbetsuppgifterna i hushållen.

Många olika faktorer påverkar hur mycket tid människor ägnar hushållsarbete (Nyberg 1994, 1995). Kön är den viktigaste. Kvinnor i åldrarna 20–64 år ägnar i genomsnitt 17 timmar i veckan till hushållsarbete (matlagning, disk, städning, tvätt, vård av kläder, eldning och vedhuggning) och män lite drygt sex och en halv timme. Som jämförelse kan nämnas att kvinnor tittar på TV drygt 10

timmar i veckan och män nästan 13 timmar (SCB 1992, tabell 30). Såväl kvinnor som män tycker att de tråkigaste arbetsuppgifterna är att laga mat och städa. Att städa är den minst populära aktiviteten, särskilt för männen (Flood & Gråsjö 1997).

Henrekson menar att:

”behovet av hemarbete knappast i någon nämnvärd grad påverkas av hur mycket marknadsarbete en individ utför” (s 140).

Heltidsarbetande kvinnor ägnar dock betydligt kortare tid till hushållsarbete än deltidsarbetande och deltidsarbetande kortare tid än de som inte lönearbetar. Att lönearbetande kvinnor ägnar mindre tid till hushållsarbete än hemarbetande beror bl a på att man ofta äter i anslutning till arbetet och att desto mindre man är hemma desto mindre städning behövs (SCB 1992; Nyberg 1994; 1995).

Mängden hushållsarbete är inte heller given. Hur mycket hushållsarbete som ”behövs” skiljer sig mycket åt mellan kategorier och individer. Några städer varje dag, andra en gång var fjortonde dag, några stryker T-shirts och manglar lakan, andra låter bli, några tvättar fönster en gång i månaden, andra en gång om året osv. Hushållsarbete är mycket ”elastiskt”. Sammanboende, barnlösa kvinnor i åldrarna 45–54 år, ägnar t ex närmare 21 timmar i veckan till hushållsarbete, medan sammanboende, barnlösa kvinnor i åldrarna 20–24 år endast använ-

der drygt 11 timmar. Detta trots att skillnaden i genomsnittlig förvärvsarbets-tid mellan de två kategorierna är mycket liten (SCB 1992, tabell 8a).

Henrekson menar att:

”den egenproduktion som därigenom [kvinnors ökade förvärvsarbete] faller bort istället behöver köpas på marknaden” (s 150).

Enligt detta synsätt är ett ökad engagemang från männens sida inget alternativ. Ökad jämställdhet uppnås genom att kvinnor utför mindre oavlönat hushållsarbete, inte genom att männen utför mer. Det är möjligt att det är en realistisk bedömning av dagens situation.

Sedan 1970-talet till idag har den tid kvinnor ägnar lönearbete ökat och männens minskat: för kvinnor i arbete i åldrarna 20–64 år har lönearbetstiden ökat med en halvtimme, medan den för män i samma åldrar har minskat med 3,5 timmar, för småbarnsmödrar har den ökat med 1,2 timmar och för småbarnsfäder minskat med 3,6 timmar i genomsnitt (se *tabell 5*). Trots detta har inte männens deltagande i det oavlönade hushållsarbetet ökat nämnvärt (Nyberg 1996; Hörnqvist 1997; Flood & Gråsjö 1997). Det förefaller inte heller ha något betydelse om en man är sammanboende med en heltids-, deltids- eller hemarbetande kvinna. Den tid han ägnar hushållsarbete är av ungefär samma omfattning i samtliga familjetyper.

Tabell 5. Genomsnittlig tid i avlönat arbete för de i arbete, timmar per vecka. (Källa: AKU specialbearbetning; Nyberg 1996.)

År	Kvinnor 20–64 år	Män 20–64 år	Småbarnsmödrar	Småbarnsfäder
1970	32,7	44,1	28,8	44,6
1975	31,6	41,6	27,8	41,8
1980	31,1	40,7	26,9	41,2
1985	32,4	41,2	28,6	41,5
1990	33,0	40,8	28,8	41,0
1995	33,2	40,6	30,0	41,0

De enda familjer där man och hustru delar på hushållsarbetet är de där mannen är arbetslös och kvinnan arbetar heltid (Nordenmark 1997).

Vad som händer med arbetsfördelningen när familjer anlitar hjälp i hushållet vet vi mycket lite om. En holländsk studie visar dock att den direkta effekten av hjälp i hushållet är att kvinnan ägnar mer tid till lönearbete medan den tid hon ägnar hushållsarbete och fritid inte påverkas. För mannen påverkas inte lönearbetstiden eller hushållsarbetstiden, däremot får han mer fritid (Peters 1998). Enligt en brittisk studie anlitas dock hjälp i hushållet, framför allt städhjälp, för det första för att kvinnan i familjen skall få tid att utföra andra hushållssysslor, för det andra för att möjliggöra för båda parter i familjen att få mer fritid och för det tredje för att undvika konflikter om vem som skall göra vad och hur (Gregson & Lowe 1994 s 109.)

Hushållsnära tjänster kan också köpas av ensamstående kvinnor och män. Eftersom män har högre löner än kvinnor och i allmänhet lägre produktivitet i hushållsarbete, så är det troligt att fler ensamstående män än kvinnor kommer att köpa subventionerade hushållstjänster. På 1930-talet, när det var vanligt med hembiträden i Sverige, fanns nästan 40 procent av dem i hushåll bestående av en ensamstående man med eller utan barn (Nyberg 1989, s 129). Om ensamstående män köper hushållstjänster, som de tidigare utförde själva, och dessa utförs av kvinnor mot lön, kan man knappast säga att jämställdheten ökat.

Sammanfattningsvis är det oklart vad som händer med jämställdheten vid en skattesubventionering av hushållstjänster. Till att börja med beror det på vilka hushållstjänster som subventioneras. Subventioneras såväl "manliga" som "kvinnliga" hushållstjänster så minskar sannolikt den

tid som ägnas oavlönat hushållsarbete för såväl kvinnor som män. Minskar den då lika mycket har jämställdheten inte påverkats.

Skattesubventioneras endast "kvinnliga" hushållstjänster ökar jämställdheten genom att kvinnor ägnar mindre tid till hushållsarbete, medan den tid männen ägnar detta inte påverkas. Skulle hemhjälp på hel- eller deltid bli vanligt i familjer där båda makarna gör karriär och båda ägnar mer tid till marknadsarbete, så skulle det i sin tur kunna leda till att arbetstakten och konkurrensen i arbetslivet ökar generellt. Detta innebär i så fall att det blir svårare att förena arbetsliv och familjeliv för en större andel av arbetskraften än idag, vilket inte gynnar jämställdheten.

Är den informella sektorn mindre effektiv än den formella?

Argument för att införa subventioner på hushållstjänster har i allmänhet gått ut på att detta skulle öka sysselsättningen och minska svartarbetet. Om priset på en svart städtime är 50 kr och den faktiska kostnaden 200 kr och varje städtime skattesubventionerades med 150 kr, så skulle det öka sysselsättningen i denna sektor och merparten av svartarbetet skulle sannolikt konkurreras ut. Men en skattesubvention som innebär att priset sjunker kraftigt, ökar efterfrågan nästan oavsett vilka tjänster som subventioneras. Frågan är då varför just hushållstjänster skall subventioneras och inte andra arbetsintensiva verksamheter. Argumentet är att effektivitetsvinster kan göras genom att produktion förs över från den lågproduktiva hushållssektorn till den mer produktiva marknaden (Birch-Sorensen 1996). Det är också så Henrekson argumenterar.

Huruvida produktionen av tjänster i hushållen generellt sett är mindre produktiv än

den som sker på marknaden kan dock ifrågasättas. Några beräkningar som visar att så är fallet känner jag inte till. Skillnaden i produktivitet mellan hushållen och marknaden skiljer sig kraftigt mellan olika arbetsuppgifter. När det gäller hantverkstjänster kan man anta att produktiviteten i genomsnitt är högre på marknaden än i hushållen. Det gäller också matlagning, särskilt om man inte behöver resa långt bara för att äta. Kompetensen är högre, utrustningen mer kapitalintensiv och det finns stordriftsfördelar på marknaden jämfört med hushållen. Men när det gäller städning så är produktiviteten på marknaden sannolikt lägre än i hushållen. Skillnad i kompetens och vad gäller utrustning mellan den som städar i hushållen mot betalning och att en familjemedlem gör det själv är sannolikt mycket liten. Om ett städföretag utför arbetet innebär det dels restider för den som utför arbetet, dels overheadkostnader i form av marknadsföring, administration, bokföring m m.

Henrekson framhåller ökad specialisering som källan till ökad effektivitet. Men det är möjligt att det är just mångsyssleriet och det faktum att en person kan göra flera saker samtidigt, att uppgifter hakar i varandra och inte minst, att de utförs på samma plats, som gör att produktiviteten i hushållen är hög. På vägen hem från arbetet kan man handla. När man satt potatisen på spisen för att koka och lagt ströbrödet i mjölken för att svälla så lägger man in en tvätt i tvättmaskinen. Under tiden som man blandar ihop köttfärsen och steker köttbullarna pratar man med sina barn om hur dagen varit samtidigt som de dukar. Efter middagen stryker man samtidigt som man förhör engelska glosor och när det är gjort stryker man vidare samtidigt som man tittar på TV-nyheterna. Det är svårt att tänka sig att produktiviteten skulle öka om man

anlitade olika personer på marknaden för var och en av dessa arbetsuppgifter, särskilt om man beaktar restider, administration, övervakning av arbetet m m. Lösningen vore i så fall ett hembitråde, dvs en mångsysslare. Produktiviteten för enskilda arbetsuppgifter kan vara högre på marknaden än i hushållen, men totalproduktiviteten är högre i hushållen än på marknaden.

Kanske är hushållen *för* produktiva för marknaden. Inte ens i samhällen utan skatter, dvs där det inte finns några hinder för specialisering enligt ekonomisk teori (Henrekson 1998, s 146) organiserar man arbetet så att någon sköter all matlagning, någon all tvätt, någon all städning osv. Sådan specialisering förekommer endast i den verkliga överklassen i samhällen med mycket stora inkomst- och skatteskillnader.

Många, framför allt kvinnor, önskar sig minskad snarare än ökad specialisering, nämligen den specialisering som innebär att det är kvinnor som utför merparten av matlagningen, disken, tvätten och städningen oavlönat i hushållen, medan männen ägnar sig åt arbete på marknaden (Ahrne & Roman 1997). Rådande arbetsfördelning mellan könen uppfattas mindre som ett utslag av "specialisering" än som ett "free rider" problem, där den ena familjemedlemmen kan dra nytta av den andres "investeringar i de familjespecifika kollektiva nyttigheterna" (den tid som ägnas hushållsarbete och vård av barn), samtidigt som man själv "investerar i sitt marknadsrelaterade humankapital" (ägnar sig åt lönearbete) (Bolin 1997).

Slutdiskussion

Sänkta skatter på hushållstjänster har diskuterats livligt som ett sätt att öka sysselsättningen, effektiviteten och jämställdheten samt minska svartarbetet. Tjänstebes katt-

ningsutredningen föreslog skattesubventioner för hushållsnära tjänster, såväl på sådana som produceras utanför som i hemmen. Henrekson förefaller vara inne på samma linje. De olika försök eller permanenta åtgärder som genomförts i flera europeiska länder liksom i Sverige gäller dock endast hushållstjänster som utförs i hemmen.

Av debatten att döma tycks det gå en skiljelinje mellan dem som kan tänka sig att skattesubventionera hushållstjänster som produceras i hemmen när de riktas mot grupper som själva har svårt att utföra dessa tjänster (nedan benämnda "ej arbetsföra") och de som kan tänka sig subventioner av hushållstjänster som produceras i hemmen även för de som själva skulle kunna utföra dessa tjänster (nedan benämnda "arbetsföra"). Skattesubventioner av hushållstjänster som produceras utanför hemmen har diskuterats mycket mindre än de som produceras i hemmen. Som exempel på hushållstjänster som produceras i hemmen använder jag nedan städtjänster och som exempel på hushållstjänster som produceras utanför hemmen restaurangtjänster.

Avslutningsvis i denna artikel diskuteras vad en lika stor procentuell skattesubvention av privata "kvinnliga" hushållstjänster skulle ha för effekt på sysselsättningen, effektiviteten, jämställdheten och svartarbetet utifrån figur 3 och utan att ta hänsyn till hur en sådan skattesubvention skulle finansieras och

under antagande att skattesubventionen slår igenom i lägre priser. Effekterna skulle bli desamma i ruta 1 och 3, men har mindre betydelse i ruta 1 eftersom de ej arbetsföra har mindre möjlighet att ta del av hushållstjänster producerade utanför hemmet. När det gäller ruta 2 och 4 diskuterar jag dessa var för sig. Privat produktion av hushållstjänster i de arbetsföras hem förekommer idag i mycket liten utsträckning (ruta 4). Däremot förekommer produktion av hushållstjänster i de ej arbetsföras hem i relativt stor utsträckning men inom ramen för den offentliga sektorn. I en framtid kan man dock tänka sig nedskärningar i den offentliga sektorn och äldreomsorgen, antingen beroende på att man behöver spara resurser eller pga att antalet pensionärer kommer att öka kraftigt när fyrtilialisterna in på 2000-talet blir gamla och skröpliga, men relativt köpstarka. För att lösa resursbehovet i den offentliga sektorn är ett alternativ att höja avgifterna, ett annat är emellertid att sänka den miniminivå som den offentliga sektorn står för och resten får t ex pensionärerna själva köpa på en (delvis skattesubventionerad) marknad.

Störst effekt på sysselsättningen skulle en subvention få i ruta 3 – privata hushållstjänster producerade utanför hemmet (restaurangtjänster) för de arbetsföra – eftersom det skulle påverka en mycket stor andel av Sveriges befolkning. Dessutom får en skattesubvention i restaurangbranschen ett relativt stort genomslag eftersom priselasticiteten där är hög (SOU 1997:17).

En privat vit marknad för städhjälp finns knappast idag varken för de arbetsföra eller de ej arbetsföra. Även efter att en subvention införts skulle sannolikt efterfrågan på städhjälp vara begränsad bland de arbetsföra (ruta 4). Genomförs nedskärningar i den offentliga sektorn, kan man emellertid

Figur 3. Kombinationen av var och för vem privata hushållstjänster produceras.

	Privata hushållstjänster producerade utanför hemmen	
	utanför hemmen	i hemmen
Ej arbetsföra	1	2
Arbetsföra	3	4

tänka sig att efterfrågan på sådana tjänster ökar bland de ej arbetsföra (ruta 2).

Störst effektivitetsvinst skulle uppstå i ruta 3. Anledningen är att effektiviteten på marknaden vad gäller matlagning är högre än i hushållen, särskilt om man äter på restaurang eller i personalmatsalen i anslutning till sitt arbete. Produktiviteten vad gäller städning kan antas vara lika stor oavsett om det är en betald städhjälp eller en familjemedlem som utför arbetet, eller lägre för den betalda städhjälpen om man tar hänsyn till restider och overheadkostnader.

Jämställdheten kommer också att öka mest i ruta 3. Den ökar genom att kvinnor ägnar mindre tid till inköp, matlagning, avdukning och disk. Matlagning och arbetsuppgifter i anslutning till detta, är de aktiviteter som kräver mest tid av hushållsgörömlen; cirka 30 procent av den totala hushållsarbetsstunden.

Jämställdheten skulle öka också i ruta 2 och 4 i de hushåll som utnyttjar dessa tjänster. Om nedskärningar görs i den offentliga sektorn totalt eller per pensionär så läggs en större arbetsbörda på framför allt döttrar och svärdöttrar. Vore det då möjligt att köpa privata hushållstjänster kan det ses som en åtgärd som befrämjar jämställdheten. Den ökar genom att kvinnor ägnar mindre tid åt oavlönat hushållsarbete, männen påverkas inte.

Vad gäller svartarbete så skulle effekten bli störst vad gäller restaurangtjänster. Inom denna bransch förefaller svartarbete vara vanligt idag. Det är möjligt att en sänkning av skatten på arbete i denna sektor skulle minska svartarbetet, särskilt om det kopplades till ökad övervakning och sanktionsmöjligheter. Det har t ex föreslagits att en koppling görs mellan anlitaandet av svartarbetare och tillstånd att servera sprit. I ruta 2 förekommer sannolikt knappast svartar-

bete alls idag. Det kan dock tänkas växa i framtiden om nedskärningar görs i den offentliga sektorn. I ruta 3 förekommer idag en del svartarbete, men än så länge är det inte särskilt vanligt. Till viss del utförs detta arbete, och kanske i växande utsträckning, av personer som inte har möjlighet att utföra det vitt. Möjligheterna att övervaka svartarbete i hushållen är mycket liten, särskilt om det inte utförs av företaget.

Enligt ovanstående genomgång skulle en skattesubvention ha störst effekt på samtliga variabler om den riktades mot privata hushållstjänster producerade utanför hemmet som nyttjas av de arbetsföra. I framtiden kan efterfrågan av hushållstjänster producerade i hemmen för ej arbetsföra öka. Minst effekter på samtliga variabler gäller privata hushållstjänster producerade i hemmen för de arbetsföra. En viktig anledning till detta resultat är helt enkelt att restaurangbranschen är betydligt större än förekomsten av städhjälp i hemmen. Det betyder dock också, om man tar hänsyn till att skattesubventionerna skall finansieras med skattehöjningar någon annanstans i ekonomin, att subventioner till restaurangbranschen är den dyraste formen av subventionering i termer av bortfall i andra sektorer, och städhjälp i hemmet den billigaste.

Avgörande för vilket slag av hushållstjänster som i störst utsträckning påverkar sysselsättningen, effektiviteten, jämställdheten och svartarbetet blir därmed de dynamiska effekterna. Dessa kan antas vara större vad gäller hushållstjänster producerade utanför hemmet. Ett viktigt skäl till detta är att människor sannolikt är mer villiga att ta ett arbete i restaurangbranschen än att ta ett arbete som städhjälp i hemmen. Städarbete är tungt för den som skall åka från hem till hem och städa. Det är också till sin natur ett "dead-end job" med

små möjligheter att förbättra lönen och arbetssituationen. Det förefaller redan idag vara svårt att få människor att ta jobb i den vita städsektorn (Stockholms arbetslösa 1998).

Det borde dock finnas en potential för att utveckla produktionen av hushållstjänster som utförs i hemmen, särskilt när det gäller ej arbetsföra. Vad de behöver är dock inte en mängd specialister; städföretag, budcentral, eskortservice, trädgårdsarbetare, snöskottare, frisör osv, utan snarare en allti-
allo; någon som under ett par timmar i veckan kan städa, handla, lägga brev på posten, följa med till optikern, skotta snö eller klippa gräsmattan, tvätta och lägga upp håret osv, beroende på vad som just då behöver göras. Man skulle kunna tänka sig att privata företag eller en kooperativ verksamhet säljer hushållstjänster per timme, där en timme kan innehålla olika arbetsuppgifter och att, om t ex pensionären så önskar, en och samma person kommer varje gång. För de anställda skulle det innebära ett mer varierat och mindre slitsamt arbete än om en person ägnar sig åt att städa hela dagarna hos olika personer.

Svaret på rubrikens fråga, *subventioner av vit sysselsättning eller av ett tudelat samhälle och mäns fritid?* är, enligt ovanstående resonemang, att subventioner av hushållstjänster utanför hemmen i högre grad än de som produceras i hemmen ökar sysselsättningen och en övergång från svart till vitt arbete samt att subventioner av hushållstjänster i hemmen i högre grad innebär en subvention av ett tudelat samhälle, och kanske också av mäns fritid.

Referenser

Ahrne G & Roman C (1997) *Hemmet, barnen och makten. Förhandlingar om arbete och pengar i familjen*. SOU 1997:139, Fritzes, Stockholm.

Andell J (1992) "Women migrant workers in Italy". I *Women's Studies International Forum*. Vol. 15, No. 1.

Anderson B (1993) *Britain's Secret Slaves. An Investigation into the Plight of Overseas Domestic Workers*. No. 5 in ASI's Human Rights Series. Anti-Slavery International.

Anxo D & Lundström S (1998) *Arbetstidspolitik. Ett europeiskt perspektiv*. Rådet för arbetslivsforskning, Stockholm.

Assarsson B (1998) *Kan arbetslösheten minska med sänkt tjänstebeskattning? En rapport till SKTF och TCO*. Nationalekonomiska institutet, Uppsala universitet.

Birch-Sorensen P (1996) "Subsidiering af husholdningstjenester: Teoretiske argumenter og praktiske erfaringer fra Danmark". *Økonomisk debat* 1996:5.

Bolin C (1997) "Familj, makt och ekonomiska resurser" Ahrne G & Persson I (red) *Familj, makt och jämställdhet*. SOU 1997:138, Fritzes, Stockholm.

Cohen P (1998) "Replacing Housework in the Service Economy. Gender, Class, and Race-Ethnicity in Service Spending". *Gender & Society*, Vol. 12 No. 2, April, p 219-231.

Esping-Andersen G (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press, Cambridge.

Flood L & Gråsjö U (1997) "Tid för barn, tid för arbete". I Ahrne G & Persson I (red) *Familj, makt och jämställdhet*. SOU 1997:138, Fritzes, Stockholm.

Gregson N & Lowe M (1994) *Servicing the Middle Classes. Class, Gender and waged domestic labour in contemporary Britain*. Routledge, London.

Gruber J & Wise D (1998) "Social security and Retirement: An International Comparison". *The American Economic Review*, May 1998.

Gustafsson B & Kjulin U (1994) "Time use in child care and housework and the total cost of children". *Journal of Population Economics*. Springer-Verlag, 1994;7:287-306.

Henrekson M (1998) "En ond cirkel för tjänstesektorn". *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, Årgång 4, nr 2.

Holmlund B & Kolm A-S (1998) "Kan arbetslösheten bekämpas med skattepolitik?" *Økonomisk debat*, 1998:4.

Hörnqvist M (1997) "Familjeliv och arbetsmarknad för män och kvinnor". I Ahrne G & Persson I (red) *Familj, makt och jämställdhet*. SOU 1997:138, Fritzes, Stockholm.

- Knocke W (1997) "Migrations- och mobilitetsmönster från Öst till Väst: Har kvinnorna en roll i den nya rörligheten?" I SOU 1997:153 *Arbetskrafts fria rörlighet – trygghet och jämställdhet*. Bilagedel till Betänkande av kommittén om EU:s utvidgning: konsekvenserna av personers fria rörlighet m.m. Fritzes, Stockholm.
- Lindbeck A (1996) "Sysselsättningsproblemet i Västeuropa". *Ekonomisk debatt*, 1996:7.
- Lindbeck A, Nyberg S & Weibull J W (1997) *Social Norms and Economic Incentives in the Welfare State*. Working Paper No 476, The Research Institute of Industrial Economics, Stockholm.
- Nordenmark M (1997) "Arbetslöshet, kön och familjeliv" I Ahrne G & Persson I (red) *Familj, makt och jämställdhet*. SOU 1997:138, Fritzes, Stockholm.
- Nyberg A (1989) *Tekniken – kvinnornas befriare? Hushållsteknik, köpevaror, gifta kvinnors hushållsarbets tid och förvärvsdeltagande 1930-talet – 1980-talet*. Avhandling, Tema Teknik och Social förändring, Linköpings universitet.
- Nyberg A (1994) "Volume and value of housework compared with labour market work". I *From Work in the Family and Home to an Occupational Activity*. 1992/93 Programme of Co-ordinated Research in the Social Field, Study Group II, Europarådet, Strasbourg.
- Nyberg A (1995) *Hemarbetets värde och volym*. Arbetsnotat 136, Tema Teknik och social förändring, Linköpings universitet.
- Nyberg A (1996) "Arbets tider ur jämställdhets- och familjesynpunkt". I SOU 1996:145 *Arbets tid, längd, förläggning och inflytande, Bilagedel*, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm.
- OECD (1994) *The OECD Jobs Study. Evidence and Explanations. Part II – The Adjustment Potential of the Labour Market*. OECD, Paris.
- OECD (1995a) *The OECD Jobs Study. Taxation, Employment and Unemployment*. OECD, Paris.
- OECD (1995b) *The OECD Jobs Study. Implementing the Strategy*. OECD, Paris.
- OECD (1997a) *Labour Force Statistics 1976-1996*. OECD, Paris.
- OECD (1997b) *Family, Market, and Community. Equity and Efficiency in Social Policy*. Social Policy Studies. No. 21, OECD, Paris.
- OECD (1997c) *Labour Market Policies: New Challenges. Theme 1: Policies for low-paid workers and unskilled job seekers*. Working Papers No. 86, OECD, Paris.
- Peters P (1998) *Conflicting Demands: Differences in time allocation of Dutch men and women in 1995*. Paper presenterat vid Out of the Margin2/ IAFFE Conference 1998.
- RRV 1997:59 *Svart arbete 1. Insatser*. Riksrevisionsverket, Stockholm.
- RRV 1998:29 *Svart arbete 3. Struktur*. Riksrevisionsverket, Stockholm.
- RSV 1996:5 *Redovisning av privata tjänster*. Riksskatteverket, Stockholm.
- "Risken att åka fast är minimal" *Dagens Nyheter* 28 februari 1998.
- Romero M (1992) *Maid in the USA*. Routledge, New York.
- Sainsbury D (red) (1994) *Gendering Welfare States*. London: Sage.
- Sainsbury D (1996) *Gender, Equality and Welfare States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCB (1992) *Tidsanvändningsundersökningen 1990/91*. Rapport 80. Tabeller. SCB, Stockholm.
- SCB (1997) *Barnomsorgsundersökningen, Hösten 1966, Hela riket*. SCB, Örebro.
- SOU 1997:17 *Skatter, tjänster och sysselsättning*. Betänkande av Tjänsteskatteutredningen. Fritzes, Stockholm.
- "Stockholms arbetslösa tackar nej till städjobb" *Dagens Nyheter* 8 juni 1998.
- Tanzi V (red) (1982) *The Underground Economy in the United States and Abroad*. Lexington, Mass. Lexington Books.
- Wingborg M (1996) *Arbetare till salu*. P M Bäckströms Förlag. Stockholm.